

Pl. CVII, cu textul „insulițe” de pe cursul râului Blahnița este absolut inutilă, pe ea fiind figurat un dreptunghi în dreptul râului. Este de neadmis lipsa planșelor tipologice pentru formele ceramice, căci tabelul de la pl. CXIII, care încearcă să suplinească lipsa acestora, este total inutil, pentru că, așa cum am precizat deja, vasele reprezentate având 4-5 mm, nu pot permite vizualizarea unor detalii de formă.

Ca o concluzie la cele deja arătate, închei prin a-mi exprima dezamăgirea față de această producție pretins științifică. Nu este vorba atât de faptul că ea este săracă în idei noi, lipsită de demersuri logice sau coerență, ci de faptul că

nici măcar materialele acum publicate pentru prima dată nu au calitatea unor credibile izvoare arheologice, căci nu sunt stratigrafiate și nici nu ilustrează complexe, drept urmare valoarea lor este mult diminuată, nefiind cu nimic superioară artefactelor provenite din descoperiri fortuite, realizate de amatori. Finanțarea unor săpături arheologice realizate de o asemenea manieră este sinonimă cu finațarea entuziaștilor căutători de comori, un lux împovăraător pentru un buget ridicol de mic.

Monica Șandor-Chicideanu

Margaret ROXAN, Paul HOLDER, *Roman Military Diplomas IV*, Institute of Classical Studies/ School of Advanced Studies, University of London, Londra, 2003, XIX + p. 363-675 (numerotare în continuarea celor 3 volume anterioare).

Lucrarea, asupra căreia dorim să atragem atenția, este ultima apărută în această serie și ultima pe coperta căreia mai apare numele doamnei Margaret M. Roxan. Neobosita cercetătoare a diplomelor militare romane de aproximativ trei decenii a trecut în neființă pe data de 26 iunie 2003. Moștenirea lăsată în urmă este extrem de importantă, în afara celor patru volume din seria de față, publicând numeroase articole asupra unor diverse aspecte privind istoria trupelor auxiliare romane. Pentru volumul de față, a căzut în sarcina lui Paul A. Holder de a duce la bun sfârșit munca începută de M.M. Roxan. Și ce alt mai bun omagiu ar fi putut fi adus doamnei M. M. Roxan, decât publicarea volumului și pregătirea deja al unui al cincilea volum, care va apărea spre sfârșitul acestui an.

Diplomele militare romane, adică *tabellae honestae missionis*, sunt unele dintre cele mai importante documente oficiale emise de statul roman. Copii după edictele (*constitutiones*) imperiale afișate la Roma, acestea sunt adevărate livrete militare¹ prin care se certifică fosta apartenență a posesorului la una din trupele auxiliare din Imperiu, la una dintre flote² sau la

una din cohorțele ce alcătuiau garnizoana Romei³. În urma acestui serviciu, foștii soldați primeau, prin intermediul acestor constituții imperiale, *civitas* și *conubium*, adică cetățenia romană și dreptul de a contracta o căsătorie legitimă. Prin același document primeau cetățenie și soțiile soldaților și, până la reforma din anul 140, copiii acestora. În mod cu totul excepțional, fapt certificat printr-o diplomă recent publicată, se acorda cetățenie întregii familii, părinți, frați și surori⁴.

Deși au fost unii cercetători care au încercat să demonstreze faptul că aceste constituții se acordau în urma unor fapte de vitejie pe câmpul de luptă, fiind așa numite „special grants”⁵, părerea unanimă a cercetătorilor este că diplomele

³ H. Lieb, în Eck, Wolff (hrsg.), *op. cit.* p. 322-346.

⁴ W. Eck, A. Pangerl, *Chiron* 33, 2003, p. 347-364. Pentru un alt comentariu asupra acestui atât de important document, vezi B. Pferdehirt, în *Im Dienste Roms. Festschrift für Hans Ulrich Nuber*, 2005 (sub tipar).

⁵ A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres. 2. durchgesehene Auflage*. Einführung, Berichtigungen und Nachträge von Brian Dobson, Köln-Graz, 1967, p. 75 nota 2; S. Dušanić, *ArhVestnik* 33, 1982, p. 197-230; idem, în Eck, Wolff, *op. cit.*, p. 190-240.

¹ I. I. Russu, *IDR I*, p. 64.

² G. Forni, în W. Eck, H. Wolff (hrsg.), *Heer und Integrationspolitik. Die römischen Militärdiplome als historische Quelle*, Köln-Viena, 1986, p. 293-321.

se acordau tuturor soldaților care își duceau la bun sfârșit serviciul militar, indiferent de participarea sau neparticiparea la o confruntare armată. Există exemple și de constituții acordate în urma unor campanii militare, acestea fiind așa numitele acordări ale cetățeniei *ante emerita stipendia*, cum este cazul celebrei diplome de la Porolissum, din 11 august 106⁶, acordată soldaților din cohorta *I Brittonum milliaria Ulpia torquata civium Romanorum*⁷.

În acest ultim volum apărut din seria *Roman Military Diplomas* sunt publicate un număr de 120 de documente, dintre care 68 erau inedite. Volumul are următoarea structură: Table of Diplomas in RMD IV (p. 363-365); A revised chronology of the published diplomas (p. 367-380); Further notes on the chronology (p. 381-385); Diplomas (p. 389-607, nr. 202-322); Appendix I: Discharge Certificates (p. 609-613, nr. I, 1-I, 3 și I, A-I, B); Appendix II: CIL XVI 8 revised (p. 615-616); Appendix III: Sites on the Capitol before 90 (p. 617); Appendix IV: Delayed diplomas issued during the reign of Trajan and the title OPTIMVS (p. 619-620); Appendix V: Period 3 witness lists from 138-237 (p. 621-622); Indices (p. 623-675).

În ultimul deceniu, numărul acestor documente a crescut uimitor⁸, fapt dovedit și de publicația de față. Este nevoie să se urmărească numerele apărute sau în curs de apariție ale revistelor *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* sau *Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*, în care urmează să fie publicate una sau mai multe diplome. Deși în majoritatea cazurilor locul de descoperire este

necunoscut, autorii consideră că acestea provin din „wohl balkanishes Raum”, o exprimare eufemistică pentru a indica Bulgaria, dar poate și România.

Ne vom mărgini, în cele ce urmează, a menționa acele diplome care au legătura cu spațiul daco-moesic, întrucât noile documente aduc informații spectaculoase.

De departe cele mai importante diplome pentru istoria provinciei Dacia sunt două diplome care datează din 3/4 mai 114, care atestă un nou guvernator: *Q. Baebius Macer*⁹. În acest moment, istoria guvernatorilor de rang consular ai Daciei traiane se complică, întrucât perioada dintre 112-117 era împărțită între *C. Avidius Nigrinus*, fără un reper cronologic sigur și *C. Iulius Quadratus Bassus*, 116-117. Acest din urmă moare aici, în urma atacurilor iazygilor din anul 117¹⁰. Devine clar acum că în locul lui Nigrinus care a fost guvernator al Daciei între 111/112-113/114, a fost numit *Q. Baebius Macer*¹¹. B. Pferdehirt care publică încă o dată a doua diplomă, aproape întregă, propune următoarea succesiune: 112-115 *Macer*, 115-117 *Nigrinus* și 117 *Bassus*¹². Problema este după cum lesne se poate observa, imposibilitatea determinării cronologice precise a legației lui *Nigrinus*.

Într-una din cele două diplome pentru provincia Dacia, discutate mai sus, apare și o *ala I Pannoniorum*, atestată pentru prima dată în

⁹ RMD 225; 226 = B. Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer, Band 37, Mainz, 2004, nr.16 (în continuare Pferdehirt, *Militärdiplome*).

¹⁰ Vezi întreaga discuție la I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993, p. 19-29.

¹¹ PIR² B 20. Curator al *Via Appia* cca 95, consul suffect în 103 (Plinius Secundus, *Epist.*, IV, 9, 16; A. Degrossi, *I fasti consolari dell'impero romano. Dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 31) și, după guvernământul Daciei, *praefectus Urbi* în 117 (SHA, *Vita Hadriani*, 5, 5).

¹² Pferdehirt, *Militärdiplome*, p. 48.

⁶ CIL XVI 160 = IDR I 1.

⁷ Despre această cohortă, vezi în ultimă instanță C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002, p. 87-88, nr. 23.

⁸ Ultima încercare de a afla numărul exact al diplomelor cunoscute până acum, edite sau inedite, aparține lui Eck, în J. J. Wilkes, *Documenting the Roman Army. Essays in Honour of Margaret Roxan*, Londra, 2003, p. 55-56, ajungând la un număr de mai mult de 700, dintre care 680 publicate.

provincia Dacia¹³. Această trupă care staționa în Moesia Inferior a participat la războaiele dacice, rămânând o vreme pe teritoriul noii provincii. După reformele de la începutul domniei lui Hadrian s-a întors în Moesia Inferior, unde este atestată, începând cu anul 125, sub numele de *I Gallorum et Pannoniorum*¹⁴.

Pentru provincia Dacia Inferior este publicată aici o diplomă din anul 146¹⁵, cunoscută de mai multă vreme¹⁶, care cuprinde 3 ale, 8 cohorte și un *numerus equitum Illyricorum*, fiind acordată unui *ex sesquiplacario, Coca Tyru f.* din Serdica¹⁷.

Este inclusă, de asemenea, și diploma cu loc de descoperire necunoscut pentru Dacia Porolissensis din anul 164¹⁸, care confirmă informațiile deja cunoscute din alte diplome¹⁹.

O diplomă importantă pentru istoria trupelor auxiliare de pe teritoriul Moesiei Inferior este publicată în acest volum pentru prima dată. Este o diplomă din 25 septembrie 111, în care sunt

prezente 3 ale și 7 cohorte. Diploma a fost acordată pentru un fost călăreț al alei *II Hispanorum et Aravacorum: Taurinus Verecundi f. Sequanus*, aflat sub comanda unui anume *L. Marcius L. f. Sabula* din Roma²⁰. Surpriza cea mai mare este prezența unei cohorte de brittoni, *I milliaria Brittonum* pînă acum necunoscută ca făcând parte dintre trupele care au staționat pe teritoriul provinciei Moesia Inferior. Autorii propun identificarea ei cu *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria*, pe baza unei noi diplome militare pentru provincia Moesia Inferior din anul 105, publicată de Barbara Pferdehirt²¹. Această identificare nu este singura posibilă. Amintim aici identificarea propusă de F. Marcu²² cu omonima *I Brittonum milliaria*, care apare pe o diplomă din Pannonia Inferior în anul 135²³. Dar nici identitatea acestei din urmă trupe nu este asigurată, problema cohortelor *I Brittonum* fiind departe de o soluționare acceptabilă, cu tot efortul specialiștilor. Astfel, în momentul de față, este greu de precizat identitatea trupeii care apare pe această diplomă din anul 111.

Sunt republicate și cele două diplome din anii 125²⁴ și 127²⁵, cunoscute de mai multă vreme. Singura obiecție pe care o fac este

¹³ RMD 225.

¹⁴ F. Matei-Popescu, SCIVA 52-53, 2001-2002, p. 191-192, nr. 10 și p. 187-188, nr. 7; O. Țentea, Matei-Popescu, ActaMN 39-40/I, 2002-2003 (2004), p. 269-270.

¹⁵ RMD 269.

¹⁶ B. Steidl, în L. Wamser (ed.), *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer. Zivilisatorisches Erbe einer europäischen Militärmacht. Katalog-Handbuch zur Landesausstellung des Freistaates Bayern, Rosenheim, 2000*, Mainz, 2000, p. 337, nr. 41; lectura C. C. Petolescu, Oltenia 13, 2001, p. 69-76 (AnnÉp, 2001, 2155; CEpR, XIX-XX, 872); RMD 269; F. von Saldern, BVb 69, 2004, p. 10-18.

¹⁷ Trupele atestate sunt următoarele: *I Asturum, I Hispanorum, I Claudia Gallorum Capitoniana, I Flavia Commagenorum sagittaria, I Bracaraugustanorum, I Tyrriorum sagittaria, I Augusta Pacensis Nerviana Brittonum milliaria, I Hispanorum veterana, II Flavia Numidarum, II Flavia Bessorum, II Gallorum, III Gallorum*. Pentru istoria acestor trupe vezi, în ultimă instanță, Petolescu, *Auxilia*.

¹⁸ RMD 287 = M. M. Roxan, Xantener Berichte 8, 1999, p. 347-352.

¹⁹ CIL XVI 185; RMD 64; 66; 116.

²⁰ RMD 222. Trupele sunt următoarele: *I Pannoniorum, I Claudia Gallorum, II Hispanorum et Aravacorum, I Flavia Numidarum, I Sugambrorum veterana, I milliaria Brittonum, I Claudia Sugambrorum tironum, I Flavia Commagenorum, II Mattiacorum și II Flavia Brittonum*. Vezi pentru un scurt comentariu al diplomei *addendum*-ul pe care l-am inserat la sfârșitul articolului privind trupele auxiliare din Moesia Inferior, publicat în SCIVA 52-53, 2001-2002 (2004), p. 241-242.

²¹ Pferdehirt, *Militär diplome*, nr. 10.

²² F. Marcu, ActaMN 39-40/I, 2002-2003 (2004), p. 220-221.

²³ RMD 251, nota 6; B. Lőrincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*, Viena, 2001, p. 32.

²⁴ RMD 235 = M. M. Roxan, W. Eck, ZPE 116, 1997, p. 193-203.

²⁵ RMD 241 = Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287-299.

identificarea cohorții ortografiate sub forma *I BRACAROR CR* cu trupa *I Bracaraugustanorum*. Este, bineînțeles, vorba de *I Bracarorum civium Romanorum*²⁶ și nu de *I Bracaraugustanorum*, care se afla la acea dată în Dacia Inferior²⁷.

Este publicat și un mic fragment dintr-o diplomă acordată unui veteran din trupele auxiliare ale Moesiei Inferior, care păstrează numele guvernatorului *Antonius Hiberus*, fiind prima diplomă cunoscută, până acum, din timpul acestui guvernator și care ar data între 138/142²⁸.

O altă diplomă, din păcate fragmentară, descoperită la Carnuntum, a fost dată pentru un soldat care a servit în *ala I Claudia nova miscellanea* din Moesia Superior. Diploma datează din 9 septembrie 132 și umple un gol de aproape 50 de ani, dintre diplomele acestei provincii, aducând pe această cale precizări importante, privind reorganizarea militară a acestei provincii după cucerirea Daciei²⁹.

Importante sunt și câteva diplome care au fost acordate unor soldați daci, completându-se aici cunoștințele de onomastică³⁰.

Astfel, într-o diplomă, reluată în acest catalog, apare un fost beneficiar *Dernaius Derdipili f. Dacus*. Acesta a servit în flota de la Ravenna și a fost lăsat la vatră de Vespasian la 26 februarie 70. Marinarul fusese, cel mai probabil, recrutat dintre daci ce locuiau la sudul Dunării³¹. Alt dac

a servit în cohorta *IV Thracum pia fidelis* ce staționa în Germania Inferior. Numele acestuia păstrat fragmentar se termina în *-sa*, iar numele tatălui avea forma de genitiv *Natusis*. Interesant este că acesta a fost lăsat la vatră în 20 august 127, fiind probabil recrutat de la sudul Dunării în anul 102, la sfârșitul primului război dacic³². În același timp a fost recrutat și *Itaxa Stamillae f. Dacus*, care a servit în cohorta *II Lingonum* ce staționa în Britannia, fiind lăsat la vatră printr-o constituție dată în aceeași zi cu cea de mai sus, din Germania Inferior 20 august 127³³. Într-un fragment care datează din 5 martie 153, din provincia Germania Superior apare un patronimic *CISSAE*, fără a avea siguranța că este complet, al unui soldat necunoscut despre care se afirmă că este dac, și care a servit în cohorta *I Ligurum et Hispanorum*³⁴. Tot dac trebuie să fi fost și *Aurelius Dyda* și nu *Aurelius Dydae f.*, cum presupun autorii³⁵. De altfel numele este dac și nu trac, cea mai bună analogie de alăturare a *nomen*-ului imperial cu un *cognomen* dacic fiind cazul, discutat mai jos, al centurionului *Aelius Dida*, de la Birdoswald³⁶. Acest mic fragment din tabella II datează din 154/161 *ante* februarie. Într-o diplomă descoperită în Bulgaria, pentru provincia Britannia din 23 martie 178, apare un anume *Thia Timarchi f. Dacus*³⁷. Numele sunt absolut tipice³⁸ și nu ne putem

³² RMD 239.

³³ RMD 240.

³⁴ RMD 274.

³⁵ RMD 283: *[A]VRELIO DYDAE FF?*.

³⁶ AnnÉp 1938, 118 = IPD⁴ 747 = IDRE I 205 (vezi și *infra*).

³⁷ RMD 293.

³⁸ Dana, ZPE 143, 2003, p. 179. Vezi și inscripția cu lista legionarilor din legiunea VII Claudia de la Viminacium din anul 195, unde apare un anume *M. Aur(elius) Thiamarcus* din Ratiaria, recrutat împreună cu un anume *T. Aur(elius) Drigissa* și un anume *M. Aur(elius) Thiti* din aceeași colonie. Fără nici un dubiu măcar *Thiamarcus* și *Drigissa* sunt de origine dacică, dacă nu cumva și acest enigmatic *Thiti*, având în vedere că este originar tot din Ratiaria și că se află pe listă imediat după cei doi, să fie tot de aceeași origine. (CIL III 14507 = IPD⁴ 649 = IMS II 53 = IDRE II 308, fața a, r. 33-35).

²⁶ Matei-Popescu, SCIVA 52-53, 2001-2002 (2004), p. 194-195, nr. 13; Țentea, Matei-Popescu, ActaMN 39-40/I, p. 274.

²⁷ Petolescu, *Auxilia*, p. 85-86, nr. 21; Matei-Popescu, SCIVA 52-53, 2001-2002, p. 193-194, nr. 12. Asupra problemei identității celor două cohorte vezi acum Matei-Popescu, în Corona laurea. Studii în onoarea Luciei Țeposu Marinescu, București, 2005, p. 313-318.

²⁸ RMD 265. Pentru o scurtă discuție despre acest guvernator vezi B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum I*, Götteborg, 1984, col. 146, nr. 150; RMD IV, p. 507, notele 1 și 5.

²⁹ RMD 247.

³⁰ Ultimul studiu important publicat despre această problemă aparține lui D. Dana., ZPE 143, 2003, p. 166-186.

³¹ RMD 203 = Roxan, JRA 9, 1996, p. 247-256.

abține a nu observa similitudinea cu acel *Thiamarkos* de pe vasul de la Ocnița³⁹. A mai fost descoperită o altă copie după aceeași constituție, în care apare *Sisceius Aptasae f. Dacus*⁴⁰. Ambii soldați serviseră pe post de *equites*, dar în trupe diferite. Au făcut parte din același contingent de recruți, de la sudul Dunării, care a fost trimis pe la 152-153 în Britannia. Probabil tot unui dac îi fusese acordată și diploma, din care a mai rămas doar un fragment minuscul, în care apare una din fiicele acestuia, *Dourpina*⁴¹. Numele este clasic, dacă ar fi să ne gândim doar la regele *Diurpaneus*, atestat și sub forma *Dyrpanais*⁴². Tot într-un fragment minuscul se păstrează un alt *Thia*⁴³, care poate fi nume de sine stătător⁴⁴ sau bază pentru nume compuse de tipul *Thiamarkos*, *Thiapor* etc.⁴⁵.

După prezentarea atâtor diplome privind soldați de origine dacică, putem trage câteva concluzii generale asupra acestora⁴⁶. Se pare că

³⁹ I. I. Russu, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9-15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 33-40.

⁴⁰ RMD 294. Patronimicul este un nume dacic popular, vezi în acest sens evidența din Egipt, Dana, ZPE 143, 2003, p. 173. Mai apare într-o inscripție de la Roma, CIL VI 28848 = IPD⁴ 679 = IDRE I 72.

⁴¹ RMD 255. Autorul (p. 495 nota 2) îl consideră nume tracic sau moesic, însă rădăcina dacică este indubitabilă.

⁴² Dana, ZPE 143, 2003, p. 177.

⁴³ RMD 280.

⁴⁴ Dana, ZPE 143, 2003, p. 179.

⁴⁵ Dana, ZPE 143, 2003, p. 185.

⁴⁶ Între timp numărul auxiliarilor de origine dacică cunoscuți este în continuă creștere. Astfel, în Germania Inferior, într-o diplomă militară din 5 septembrie 153 apare un anume *Surodagus Surpogissi f. Dacus, ex pedite* din *cohors XV Voluntariorum c. R.* (Eck, Pangerl, ZPE 148, 2004, p. 262-268, nr. 2). Ambele nume sunt atestate pentru prima dată. De asemenea, la aceeași dată și din aceeași trupă a Germaniei Inferior este lăsat la vatră un alt soldat de origine

cei mai mulți au fost recrutați de la sudul Dunării după cum indică puținele informații pe care le deținem despre locurile de descoperire a diplomelor militare acordate acestora. La fel ca și soldații de origine tracică, au tendința de a se întoarce la locurile de baștină, după satisfacerea stagiului militar, spre deosebire de tendința generală a veteranilor din trupele auxiliare de a rămâne în provincia în care au servit. Cunoaștem, până acum, doar un singur dac care să fi servit într-una din trupele auxiliare

dacică, *ex ped[ite] Githiossi Di/De[--- f(ilio)...]* (Eck, Pangerl, MacDonald, *KölnerJahrb* 35, 2002, p. 231-236, nr. 2). În Mauretania Tingitana, apare un anume *Damaneus S///ri f. Dacus* într-o diplomă fragmentară din 22 decembrie 144. Acest *ex pedite* servise în *cohorta V Delmatarum c. R.* (Holder, ZPE 149, 2004, p. 275-281). Pentru aceeași provincie a fost dată și constituția din 26 octombrie 153, din care s-a păstrat copia acordată lui *Pueriburis Dabonis f. Dacus; ex gregale* în *ala I Augusta Gallorum c. R.* (Pferdehirt, *Militär diplome*, nr. 34). Numele amintește de acel *Aurelius Victor Perburidavensis qui et Buricod(avensis)* de la Novae, Moesia Inferior (ILB 317 = IDRE II 326). Din 20 ianuarie 151, datează o altă diplomă acordată unui *ex pedite* din *cohors III Brittonum veterana* din Moesia Superior cu numele *Siasis Decinaei f. Caecom(...?) ex Moes(ia)*. Deși nu apare menționarea originii, personajul de față este fără nici un dubiu de origine dacică, singura necunoscută rămânând numele localității din care provine. Din Africa, cel mai probabil din anul 127, există o diplomă de asemenea acordată unui dac, *e[x ---] Flavio Steri[ssae? f(ilio) ---, Daco] et Nattopori f(ilio) [eius et --- f(ilio)/fili(iae) eius] et Duccidavafe fil(iae) eius]* (Weiss, Chiron 32, 2002, p. 497-500) și lista ar putea continua măcar cu câteva diplome inedite (informație D. Dana, căruia îi mulțumesc pe această cale pentru toate sugestiile de onomastică dacică oferite cu mai multe prilejuri).

compuse, măcar după nume și la început, din aceștia⁴⁷. Este vorba de centurionul *Aelius Dida* din *cohors I Aelia Dacorum milliaria*, ce staționa la Camboglana (Birdoswald) în Britannia⁴⁸. Nu cunoaștem nici o diplomă, găsită pe teritoriul provinciei Dacia și care să fi fost acordată unui dac. Se cunoaște însă acum o diplomă acordată unui dac care servise într-una dintre trupele auxiliare ce staționau în Dacia⁴⁹. Este vorba de un anume *Didaecuttius L[...f]* care servise în cohorta *II Nerviana Pacensis milliaria Brittonum*, care staționa în acel moment în Dacia Porolissensis⁵⁰, dar care staționase o perioadă în Moesia Inferioară, după cum indică o diplomă militară din 13 mai 105⁵¹. Trupa a fost dislocată apoi în Pannonia Inferior, unde apare în 114⁵², înainte de a fi transferată în Dacia Porolissensis. Cel mai probabil soldatul a fost recrutat în perioada 108-114, de la sudul Dunării și nu din provincia Dacia, întrucât diploma datează din cca 133-140.

În catalog sunt incluse și câteva *tabellae honestae missionis* sau *discharge certificates*, după cum le numesc autorii⁵³. Sunt tăblițe de bronz care datează din secolul al III-lea și care

⁴⁷ *Ala I Ulpia Dacorum* (Cappadocia); *cohors I Ulpia Dacorum* (Syria); *cohors I Aelia Dacorum* (Britannia); *cohortes I et II Aurelia Dacorum* (Pannonia Inferior și Superior); *cohors II Augusta Dacorum* p.f. *milliaria* (Pannonia Inferior?); *cohors Gemina Dacorum milliaria* (Moesia Inferior?). Pentru toate informațiile vezi Petolescu, *op. cit.*, p. 146-153.

⁴⁸ AnnÉp 1938, 118 = IPD⁴ 747 = IDRE I 205. Pentru istoria cohortei *I Aelia Dacorum milliaria*, vezi T. Wilmott, ActaMN 38/I, 2001, p. 103-122; Petolescu, *Auxilia*, p. 148-151, nr. 83.

⁴⁹ Eck, D. MacDonald, Pangerl, ActaMN 39-40/I, 2002-2003, p. 46-48, nr. 6.

⁵⁰ Despre istoria acestei trupe pe teritoriul acestei provincii, vezi Petolescu, *Auxilia*, p. 90-91, nr. 26.

⁵¹ Pferdehirt, *Militär diplome*, nr. 10.

⁵² CIL XVI 61; RMD 87; Lőrincz, *Hilfstruppen in Pannonien*, p. 32; p. 81; p. 111; p. 158, no. 14-15; p. 241, no. 279 (Alisca).

⁵³ RMD IV, I, 1-3.

certifică lăsarea onorabilă la vatră după satisfacerea stagiului militar. Ele sunt acordate de guvernatorul provinciei și nu de împărat, ceea ce arată că este vorba de documente emise cu alt scop decât cel al diplomelor militare. Două dintre aceste documente sunt acordate unor *equites* din două ale, una din Pannonia Superior și una din Moesia Inferior (vezi *infra*) și pentru un *miles* al legiunii *I Minervia Severiana Alexandriana*. După cum se știe, după anul 203⁵⁴ nu se mai cunoaște nici o diplomă acordată vreunui soldat din vreo trupă auxiliară. Constituțiile imperiale se rezumă doar la soldații din cohortele pretoriene, cohortele urbane (cărora oricum nu li se acorda cetățenia prin diplome, ei fiind deja cetățeni), flotă și la cei care compuneau garda personală a împăratului, *equites singulares*, dar și scopul acestora pare a fi fost doar acela de a atesta statutul de veteran al posesorului⁵⁵. După anul 212, cel mai probabil, toți militarii din trupele auxiliare aveau, măcar odată cu intrarea în armată, cetățenia romană. A mai primi un document din partea împăratului care să ateste acest lucru era absolut inutil, dar totuși avea nevoie de un anume fel de „livret militar” pentru a demonstra efectuarea stagiului militar. Aceste documente își au originea în obiceiul atestat de o tăbliță cerată, care datează din 4 ianuarie 122, prin care se acordă *honestae missio*, de către prefectul Egiptului, unui *equus* al aiei *Vocontiorum*⁵⁶. Este posibil ca personajul în cauză să fi avut deja cetățenia romană după cum o demonstrează numele, *L. Valerius Noster*, și să nu fi avut nevoie să bată drumul până la Roma pentru a i se certifica acest lucru. Un document care să ateste că este veteran i-ar fi fost util, așa că l-a cerut prefectului Egiptului.

⁵⁴ Eck, Wolff, în Eck, Wolff (hrsg.), *op. cit.* p. 556-575 = RMD 187.

⁵⁵ RMD IV, p. 613: „After the Constitutio Antoniniana the function of diplomas issued to sailors, *pretoriani*, *urbaniciani*, and the members of the *equites singulares Augusti* seems to have been as evidence of the veteran status of men discharged from these categories.”

⁵⁶ ILS 9060 = CIL XVI, Appendix 1; J. C. Mann, Roxan, Britannia 19, 1988, p. 341-347.

Un astfel de document (menționat mai sus) care se referă la un fost *eques*, *Claudius Marcianus* din *ala I Flavia Gaetulorum*, care a staționat în Moesia Inferior⁵⁷, și care datează din anul 215, când era guvernator *C. Iulius Quitilianus*, atestat aici pentru prima oară cu numele său întreg⁵⁸, este inclus în această lucrare⁵⁹.

Mă opresc aici cu discuțiile privind această lucrare, sperând că măcar din această prezentare

sumară a reieșit valoarea acestuia ca instrument de lucru indispensabil pentru cei care se ocupă direct de diverse aspecte ale armatei romane sau de alte probleme generale ale Imperiului. Bine publicate și conținând informații de foarte multe ori spectaculoase, documentele care apar în această carte nu ar trebui să lipsească din biblioteca oricărui om pasionat de studiul civilizației antice romane.

Florian Matei-Popescu

BARBARA PFERDEHIRT, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer, 37/1, Mainz, 2004, I (text, 217 p.), II (138 pl. + 4 pl. color).

Catalogul cuprinde un număr important de diplome militare (72 de piese; câteva fragmente nesemnificative: nr. 65-72) și alte trei „dovezi de lăsare la vatră” (Entlassungsurkunden) (nr. 73-75) aflate în colecția Muzeului Central Romano-German din Mainz. Din păcate, majoritatea rămân cu loc de descoperire necunoscut; doar despre câteva aflăm că provin din Bulgaria (nr. 3, 10, 21, 47), Serbia (nr. 44), Ungaria (nr. 17/18, 32, 43) și Turcia (nr. 22). Din punct de vedere cronologic, se întind între anul 75 (sub Vespasian) și 248/249 (sub Filip Arabul).

Cea mai mare parte a acestor diplome au fost până de curând inedite; doar două piese se află în *corpus*-ul publicat de Margaret M. Roxan (RMD, I, 19 și III, 152), opt au fost incluse în fasciculul publicat în 2003 de M. M. Roxan și P. Holder (RMD, IV, 213, 214, 223, 226, 228 = 152, 250, 251, 260, 266), iar alte șase au fost publicate de Barbara Pferdehirt în *Archäologische Korrespondenzblatt* (29/1999, 31/2001 și 32/2002).

⁵⁷ Despre această trupă vezi Matei-Popescu, SCIVA 52-53, 2001-2002 (2004), p. 179-183, nr. 3.

⁵⁸ Vezi întreaga discuție în RMD IV, p. 609, nota 1.

⁵⁹ Eck, Roxan, ArchKorr, 28, 1998, p. 96-100 (p. 100), nr. 1 = RMD IV, I, 1.

Ca repartizare geografică, aceste diplome se referă la provinciile Moesia (nr. 1), Moesia Inferior (nr. 10, 11, 14, 23), Moesia Superior (nr. 13, 31, 37, 40), Thracia (nr. 28), Dacia (nr. 16), Dacia Inferior (nr. 20), Dacia Superior și Dacia Porolissensis (nr. 22), Pannonia Inferior (nr. 17/18, 27, 30, 36, 44), Pannonia Superior (nr. 15, 26, 32, 36, 42, 43), Noricum (nr. 3), Raetia (nr. 38), Germania (nr. 2, 4), Germania Inferior (nr. 9, 24, 35), Galatia și Cappadocia (nr. 7), Cilicia (nr. 19), Syria (nr. 6), Syria Palaestina (nr. 29, 41), Egipt și Iudaea (nr. 12), Mauretania Tingitana (nr. 34); alte câteva au fost emise pentru marinarii din flotele de la Ravanna (nr. 21, 45, 53, 57) și Misenum (nr. 25, 39, 56), precum și pentru militari din cohortele pretoriene (nr. 33, 46, 48-52, 54, 58-63), *cohors XIII urbana* (nr. 5) și *equites singulares Augusti* (nr. 47, 55, 64). Prin identificarea posesorilor acestor diplome, rezultă că o bună parte a diplomelor cu loc de descoperire necunoscut provin din provinciile dunărene („wahrscheinlich von der unteren Donau”, după consemnarea frecventă a autoarei).

Pentru istoria provinciilor de la Dunărea de jos, amintim mai întâi diplomele privitoare la trupele auxiliare din Moesia Inferior. Astfel, remarcăm mai întâi două noi diplome din 13 mai 105 (nr. 10-11); în prima dintre acestea, reținem